

ЛЕКСЕМИ СМИСЛ І СЕНС У МОВНІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНЦІВ

Видайчук Т.Л.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053
t.vydaichuk@kubg.edu.ua

У статті проаналізовано мовну практику українців щодо вживання лексем «смысл» і «сeнс» на різних етапах розвитку української мови та в різних функціональних сферах. Особливості слово-вживання досліджені через залучення близьких за значенням і звучанням лексем. Визначено причини, що викликають порушення мовних норм при вживанні лексем «смысл» і «сeнс». Сформульовані мовностилістичні поради для носіїв української мови щодо вживання останніх.

Ключові слова: лексема, лексичне значення, лексична норма, абстрактна лексика, сучасна українська мова, староукраїнська літературна мова.

Видайчук Т.

Лексемы смысл и сeнс в языковой практике украинцев

Статья содержит анализ языковой практики украинцев, касающейся употребления лексем «смысл» и «сeнс» в украинском языке на разных этапах его развития и в различных функциональных сферах. Исследуются также лексические единицы, близкие по значению и звучанию. Определены причины, которые приводят к искривлению языковых норм при употреблении лексем «смысл» и «сeнс». Сформулированы советы для носителей украинского языка по употреблению последних.

Ключевые слова: лексема, лексическое значение, лексическая норма, абстрактная лексика, современный украинский язык, староукраинский литературный язык.

T. Vydaichuk

Lexemes смысл (meaning) and сeнс (sense) in Linguistic Practice of Ukrainians

The article singles out lingua-stylistic suggestions of using Ukrainian long known lexemes “смысл (meaning)” and “сeнс (sense)” while analysing the history of formation of their lexical meanings, traditional and innovative practice of the use of lexemes in different functional fields. The analysis includes words that are similar in both meanings and pronunciation.

The article focuses upon different types of dictionaries and reference books of Ukrainian language culture and stylistics, texts of individual monuments of Ukrainian language.

The review of etymology, origin and features of using lexemes “смысл (meaning)” and “сeнс (sense)” in linguistic practice of Ukrainians results in the development of meanings and functional stylistic coloring in the usage of these units. In speakers' consciousness may be the relics of early meanings and the usage of lexemes in such meanings leads to the violation of Ukrainian language norms. Incorrect usage may be subjective: lexeme “смысл (meaning)” like borrowing from Russian, lexeme “сeнс (sense)” like borrowing from Latin and scientific term. Lexemes “смысл (meaning)” and “сeнс (sense)” are used as synonyms, but there are specific fields of meanings where they cannot be interchanged: lexeme “сeнс (sense)” should be used when it comes to reasonable grounds for something, lexeme “смысл (meaning)” should be used when it comes to notion, concept, understanding.

Key words: lexeme, lexical meaning, lexical norm, abstract vocabulary, modern Ukrainian language, old Ukrainian literary language.

Вступ. Мовна практика останніми десятиліттями висуває непрості питання, пов'язані зі слововживанням у різних сферах життєдіяльності людини. Труднощі відчувають і фахівці-мовознавці, і практики. У статті ми спробували дослідити зміни лексичного значення й особливості використання лексем *смысл* і *сeнс* упродовж різних етапів історії української мови, залучаючи до аналізу слова близькі за значенням і звучанням, щоби схарактеризувати специфіку сучасної мовної практики.

Мовностилістичні поради щодо цих лексем уже не раз були сформульовані відомими мовознавцями-україністами упорадниках та довідниках Д.Г. Гринчишиним, К.Г. Городенською, А.О. Капелюшним, С.Й. Караванським, О.Д. Пономарівим, О.А. Сербенською, С.Я. Єрмоленко. Але, на жаль, поширеними у мовній практиці залишаються ненормативні вислови не тільки розмовної сфери у *смыслі того, в якому смыслі, є смысл, немає смысла, а й наукового спілкування божественний сeнс, історичний сeнс* тощо. Труднощі слововживання,

на нашу думку, виникають і через абстрактність лексичного значення, і через українсько-російську міжмовну омонімію, і через зміну лексичних значень цих слів упродовж століть.

Розвиненість абстрактної лексики є показником культури народу, свідченням досконалості розвитку літературної мови, яка здатна забезпечувати спілкування людей у різних галузях життя. Вивчення різних етапів становлення окремих лексем, що належать до розряду абстрактних, важливе не лише для розвитку цієї категорії слів, а й для визначення їх ролі у широкому контексті мовного розвитку.

Абстрактна лексика — ознака найвищого рівня розвитку мислення. У ній реалізується вся система світоглядних цінностей, уявлень індивіда про світ, про себе, про ставлення до інших; вона позначає найважливіші процеси, явища і стани духовної, інтелектуальної та емоційної сфери діяльності людини.

Абстрактні слова привертають увагу мовознавців як лінгвальні феномени, що виникають на перетині мови і свідомості, мовлення і думки. Це слова-поняття, які віддзеркалюють реалії, що не сприймаються органами чуття і не мають предметно-матеріального втілення. Водночас через ті самі причини абстрактні слова викликають труднощі у користувачів, й у мовній практиці зазнають деформацій значень або вживаються помилково.

Метою статті є увиразнення мовностилістичних порад щодо вживання давно відомих українській мові лексем *смысл* і *сeнс* через аналіз історії становлення їх лексичних значень, традиційної та новаторської практики вживання у різних функціональних сферах.

Матеріалом для дослідження стали різнотипні словники [1; 4; 6; 7; 11; 12; 13; 14], довідники і поради з культури української мови та стилістики [2; 5], тексти окремих пам'яток української мови [3; 6; 7].

Результати дослідження та обговорення. Лексема *смысл* у «Етимологічному словнику української мови» [4, 322] визначена як слов'янізм праслов'янського походження **smyslъ* ([**smyslъ*]) «думка; розум», що є утворенням від компонентів **sz-* (**su-*) «добрий» + **myslъ* «думка; мисль; мислення». У інших слов'янських мовах зафіксовані такі основні значення: *стл.* *съмысль* «думка; намір; погляд»; *рос.* *смысл* «думка; розум»; *пол.* *zmysł* «почуття; розум; смысл»; *чеськ.* *mysl* «смысл; розуміння; почуття»; *болг.* *смысл* «смысл; мета; зміст; розум; користь». Значення цієї лексеми в українській мові потребує детальнішого розгляду.

У староукраїнській літературній мові XVI–XVII ст. слов'янізм *смысль*, як зазначає Г.М. Наєнко [10, 151], функціонував із трьома значеннями: 1. Почуття, фізіологічне відчуття: **смысли тѣла сътъ: зрыныє, обонанє, слухъ, смакованє и дотыканьє**. 2. Розум: **Слово нѣкгда не змѣняется,**

а смыслъ многократно быває(т) шшѣквиваный. 3. Смысл, сeнс слова: **и якось то ұлапъвъши одно словце, несправедливее смыслъ его выкладаешъ**. У словнику П. Беринди «Лексіконъ славеноросскій альбо Именъ тлъкованіє» (1627 р.) [7, 118] виокремлено ще одне значення, яке можна подати четвертим. 4. Мисль, думка: **смысль — помышленье розуму**.

Багатозначна староукраїнська лексема *смысль* вступає в синонімічні стосунки зі слов'янізмом *мысль*: **ко то часто трафлетса межи правными, коториں мысль и сeнъ текстѹ правдивого новы(м) выкладан(м) ро(з)риваю(т)** [10, 152]. Такий синонімічний ряд демонструє поняттєву глибину лексем *смысль*, *мысль*, які характеризувалися не лише абстрактністю значення, а й переходили до розряду богословської, філософської термінології, ставали поняттям-терміном герменевтики.

У цей же час, імовірно, під впливом польської мови, паралельно функціонувала лексема *змысль*. Але полонізмом її назвати навряд чи можна, адже її зовнішня оболонка фіксує таку природну для української мови регресивну асиміляцію за дзвінкістю. Лексема *змысль* вживалася переважно у значенні «почуття, фізіологічне відчуття»: **той первый розумъ и способъ мый въ всѣхъ твонхъ постѣпкахъ, коториں любъ ведѣтъ змыслѣвъ позвѣрхъвны(х), любъ ведѣтъ розумъ внѣтрности справовати будемъ возлюбленне** [10, 154]. Але входила ця лексема і до концептосфери ментального: *змысльность* — «вимисел, вигадка»; *змысляти, змышляти* — «вигадувати, придумувати, підробляти, лицемірити, ввижатися» [13, 402]. Цей фонетичний варіант лексеми і похідні від нього виявилися доволі тривалими. Вони зафіксовані і в українсько-німецькому словнику Є. Железівського та С. Недільського [9, 76], й у «Словарі» Б. Грінченка: *змысел* — «чувство»; *змыслений* — 1) «продуманный; придуманный; выдуманный»; 2) «чувственный; видимый»; *змыслити* — «подумать; придумать; выдумать» [11, 156]. Лексема *змысел* очевидно мала наддіалектний характер, оскільки представлена у словниках, що відображають різні варіанти української літературної мови кінця XIX — початку XX ст. У сучасній українській мові лексема *змысел* вживається досить рідко і має діалектну маркованість: *змысел* — «метка вигадка», *змысливецъ* — «меткий на вигадку» (Бойківщина). Частотнішими нині є лексеми літературної мови *вимисел* «вигадка; видумка і намір» або *задум* у значенні ««замисел, думка-намір».

Давнє *смысл* у сучасній українській мові продовжує функціонувати зі значеннями: 1) уявлення про щось, поняття, розуміння чого-небудь; 2) внутрішній зміст, суть чого-небудь; значення; 3) мета, завдання, призначення чого-небудь; 4) користь, вигода (розм.) [12, 405].

Словники синонімів XX — початку XXI ст. і фахівцям, і пересічним користувачам мовою про-

понують такий ряд загальноживаних лексем зі спільним з лексемою *смысл* значенням: *суть, сутність, зміст, сенс, головне, ядро, природа, значення*; ряд маркованих книжним характером слововживання лексем: *значимість, єство, квінтесенція, раціональне зерно*; кілька синонімів із числа архаїзмів: *сіль, толк*; лексему розмовного типу *нутро* [1].

Огляд сучасної мовної практики свідчить про те, що значення, які передавали «почуття», «відчуття», а також значення «вимисел» нині втрачені.

Найбільше перетинів у компонентах лексичного значення мають лексеми *смысл, зміст* і *розуміння*: їх можна віднести до однієї мікрогрупи з ядерною одиницею *значення*. Загалом же названий ряд синонімів об'єднує макрогрупа *поняття* «внутрішня основа, особливість, сутність чого-небудь». Перетини зафіксовані й у похідних однокорених одиницях *смысловий, осмыслити, переосмыслити, обезсмыслити*.

Сучасний філософський дискурс демонструє термінологізацію лексеми *смысл* та її закріплення у мовній практиці з такими значеннями: 1) особливий зміст, яким людина наділяє прояви своєї життєдіяльності, предмети та явища об'єктивного світу в процесі його духовно-практичного освоєння і внаслідок цього надає їм певного значення в системі людської культури, в ієрархії суспільних цінностей; 2) характеристика виразів природних, спеціалізованих, штучних мов, яка визначає правомірність уживання цих виразів у межах даної конкретної мови; 3) одна з основних ознак імені, що характеризує його зміст. У цьому розумінні *смыслом* називають усе, що можна зрозуміти, коли поняття засвоєне [14, 509].

У староукраїнську мову через посередництво польської був запозичений латинізм *сенс* (*лат. sensus*) і зазнав активного вжитку в XVI ст.; зокрема, його вживали З. Копистенський, Й. Галятовський, І. Величковський — автори, які писали і по-польськи [15, 334–335].

Латинське *sensus* має кілька значень: 1) «відчуття, почуття, сприйняття, здатність відчуття»; 2) «свідомість, тьма»; 3) «розум, глузд, мислення»; 4) «розуміння, судження, смак, такт»; 5) «смысл, значення, зміст»; 6) «думка, поняття, ідея»; 7) «почуття, душевний стан»; 8) «спосіб мислення»; 9) «настрій»; 10) «речення, період» [8, 586].

У староукраїнських наукових текстах професорів Києво-Могилянської академії лексема *сенс* фіксується лише зі значенням «глузд, сенс, смысл» [10, 151].

У літературній мові кінця XV — початку XVII ст. лексема *сенс* вживалась досить широко і в кількох значеннях: 1) «сенс, смысл (стосовно слова)»: **Щ превысокаа Богословіа! Але вѣтънїцы той, треба ми двоакого сенсоу шѣкати, корорый тѣ(т) са здае(т) быти: Слова тие вшиство або вши(ст)кихъ потагноу могоу(т) инший сенсъ мѣти; Але всѣ, иле есть ихъ, котории его ка-**

менемъ зовїттъ въ той сенсъ фундаментомъ, же онъ — або вѣрѣ возства напервѣи оказале оголосилъ або же вѣры твердость, — або же онъ, перший въ личѣѣ и выборнѣишии Евангелїе по свѣтѣ разсѣвалъ Гципѣв(н) Африкантсїи в той же сенсъ мовиттъ: Ваше пожи(т)е которое называеѣ животомъ смрть есть; 2) розум, розумїння: барзѣи самимъ собѣ вѣряттъ, нѣжѣ старожитнымъ святымъ учителемъ ц(е)рковнымъ, которыхъ писма нищїюттъ, окусїюттъ, выворочаюѣттъ и зѣ власного сенсу вызїваюѣттъ!; теѣды тыи слова кв тѣтѣѣючїи сенсъ, до пора(д)кѣ взывана с(ва)тыхъ неналежатъ, и на то(м) мѣстѣ быти не могѣт [10, 151–152]; 3) «відчуття, почуття» (порівняйте *лат. sensus*): *сенсъ* — *чувство, сми(с)ль* [6, 368].

Як поняття і термін герменевтики *сенс* є результатом пізнання Святого Письма, що особливо виразно формулює Й. Галятовський: **чворакий ест сенсъ в Писмѣ Свѣтомъ** [15, 334]. Проповідник і гомілет, розробляючи герменевтичну проблематику, пояснює абстрактні поняття шляхом уведення родових дефініцій: **«Бо Перший сенсъ в(ъ) Писмѣ С(ва)томъ знайдѣет(ъ) са Литера(л)ный, Дрѣгїи Мора(л)ный, Третїи Аллегоричный, Четвертый Анагоичный. Лѣтеральный сенсъ належитъ до Гисторїи, Моральный належи(т) до швычаевѣ добрыхъ, котории повинна д(оу)ша н(а)ша хронити, Аллегоричный належи(т) до Церкви воюючки, котвора на земли знайдѣет(ъ)са. Анагоичный засѣ сенсъ належитъ до Церкви трїѣмфѣючен, котора знайдѣетса в(ъ) Н(е)бѣ [3, 323].** Або через уточнюючі відповідники: *сенсъ* *лѣтеральный, простый и сный* — *сенсъ моральный; сенсъ аллегоричный* — *сенсъ тропологичный, закрытый* — *сенсъ анагоичный*.

Увесь діапазон значень пізніше фіксує М. Максимович: *sensus, чувство, чувствїе, разѣмъ, смыслъ, разѣмѣнїе, смышленїе, мысль, ѣмъ, слоѣ, нравъ, намѣренїе, мнѣнїе. Sensus, animi, mentis, мысль, смыслъ* [10, 153].

У сучасній українській мові латинізм *сенс* виступає синонімом до слов'янїзму *смысл*, адже у сучасній українській мові латинізм *сенс* зафіксований у таких значеннях: 1) *суть чого-небудь, зміст*; 2) *розумна підстава, рація*; 3) *мета, основне призначення чого-небудь* [12, 124].

Найбільше перетинів у компонентах лексичних значень у лексемах *сенс, підстава, рація, глузд, резон*. Їх можна віднести до одного мікрополя з ядерною одиницею *підстава* — «розумне обґрунтування чогось». І, як і лексема *смысл*, входить до макрооб'єднання *поняття* «внутрішня основа, особливість, сутність чого-небудь».

Отже, бачимо, що через широке поле функціонування лексема *смысл* здавна зазнає конкуренції з боку лексеми *сенс* й у попередні епохи розвитку української мови, і нині. Так, у сучасній наукових

текстах *сенси* може вживатися і під впливом англійської мови, і через позірну близькість лексеми *смысл* з російською мовою (*смысл* — русизм). Порівняйте: *шукати сенси, сенси буття, прихований сенси*.

З огляду на приналежність лексем *смысл* і *сенси* до концептосфери ментального, а саме до макрополя *поняття*, варто зазначити, що найбільш поширеною і стилістично нейтральною є в межах цього окресленого макрополя лексема *зміст*: *зміст життя, зміст повідомлення, зміст поняття*. Із термінологічним значенням виступає у текстах наукового стилю лексема *значення*: *значення слова, лексичне значення, граматичне значення*. Це зумовлює часту синонімічну взаємозаміну лексем *смысл, сенси, зміст, значення* у різних ситуаціях спілкування.

У сучасних порадиниках і довідниках з культури української мови [5; 2] знаходимо чимало рекомендацій щодо вживання лексем *смысл* і *сенси*. Наприклад, такі:

— слово *смысл* у розумінні внутрішньої основи, суті чого-небудь — використовується рідко й фактично належить до розмовної форми. Отже, замість таких сполук, як *смысл слова, смысл творчості* треба вживати *значення слова, але зміст речення, зміст творчості*;

— поняття «розумна основа, мета, призначення чого-небудь» так само передається словом *зміст*: *зміст буття*. Отже, *зміст*, з одного боку, це «те, про що йде мова, розповідається; те, що описується, зображується» (*зміст оповідання, зміст картини*), а з другого — це найважливіша ідея, основа, сутність чогось;

— слово *смысл* часто вживається неправомірно у значенні «розум, глузд», наприклад: *тверезий смысл, здоровий смысл*. Нормативними в цьому разі є тільки словосполучення *тверезий розум, здоровий глузд*;

— замість поширених ненормативних висловів у *смыслі того, в якому смыслі, є смысл, немає смыслу* треба вживати: *у розумінні того, в якому розумінні, щодо того, є рація, є сенси, немає рації, немає сенсу*;

— словосполучення *сенси життя і суть життя* є синонімічними.

Загалом поради конструктивні та зрозумілі. Вони не викликають критики. Проте в них іменнику *смысл* відводиться другорядна роль, усупереч тому, яке значення він мав у словниковому складі

української мови упродовж тривалого часу її розвитку і яке значення він має сьогодні для різних сфер життя й спілкування людини як лексема із абстрактним значенням. Натомість для лексеми *зміст* функції «ідеї, внутрішньої особливості, сутності», на нашу думку, неправдиво посилені, значно перебільшені. Наприклад, неправомірним з огляду на лексичне значення буде слововживання лексеми *сенси* у конструкціях *божественний сенси, божественний зміст*, абсолютно ж виправданим буде словосполучення *божественний смысл*, саме воно демонструватиме чітке дотримання лексичних та стилістичних норм української мови.

У наукових текстах лексеми *смысл* і *сенси* як термінологізовані одиниці не замінюються лексемою *зміст*: *смысл буття, смысл людського існування, смысловий наголос, носій смыслу, містичний смысл, сповнений смыслу*. На нашу думку, лексема *зміст* перебуває у відношеннях лексичного включення значень лексем *смысл, сенси, значення*. Зрештою *значення* є тим, що має відносно стабільний, інтерсуб'єктивний зміст, а *смысл* і *сенси* служать для передачі індивідуалізованого, дещо суб'єктивного, залежного від змісту лексичного значення.

Висновок. Огляд етимології, походження та особливостей застосування лексем *смысл* і *сенси* у мовній практиці українців засвідчив еволюцію значень та функціонально-стилістичну різнобарвність у вживанні цих одиниць. У свідомості мовців можуть бути зафіксовані релікти ранніх значень. Вживання лексем у цих значеннях призводить до порушення лексичних норм української мови. Неправомірні вживання можуть бути викликані й суб'єктивним уявленням: про лексеми *смысл* як русизм, про лексеми *сенси* як латинізм і виключно науковий термін.

Дві лексеми *смысл* і *сенси* етимологічно містять і «думку», і «чуття». Для них значення, які передавали почуття, відчуття і вимисел нині втрачені.

У сучасній мовній практиці лексеми *смысл* і *сенси* іноді можуть вживатися паралельно: *смысл буття і сенси буття, прихований смысл і прихований сенси*. Але обидві мають свої особливі сфери значення, у яких виступають не взаємозамінюваними. *Смысл* не вживається там, де йдеться про розумні підстави чогось: *мати сенси, у цьому є сенси*. А *сенси* не вживається там, де йдеться про уявлення, поняття, розуміння чого-небудь: *вкладати смысл, історичний смысл, смыслове навантаження*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всесвітній словник української мови [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.worldwidedictionary.org/смысл> (дата звернення: 13.09.2017).
2. Гринчишин Д. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин та ін. — [3-те вид.]. — К. : Знання, 2006. — 367 с.
3. Галатовський Й. Месія правдивий / Йоаникій Галатовський. — К. : Друкарня Києво-Печерської Лаври, 1669. — 429 акр. // Ст-др НБУВ, шифр — Кир. 40.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Т. 5/ [редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред. та ін.)]. — К. : Наук. думка, 2006. — 704 с.

5. Культура української мови : довідник / С.Я. Єрмоленко, Н.Я. Дзюбишина-Мельник, К.В. Ленець [та ін.] ; за ред. В.М. Русанівського. — К. : Либідь, 1990. — 304 с.
6. «Лексикон латинський» Є. Славинецького. «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук — К. : Наук. думка, 1973. — 541 с.
7. «Лексикон словенороский» Памва Беринди / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — 312 с.
8. Литвинов В.Д. Латинсько-український словник: 10 тисяч найуживаніших слів з максимальним відтворенням їхніх значень українською мовою / В.Д. Литвинов. — К. : Українські пропілеї; Фонд сприяння розвитку мистецтв України, 1998. — 712 с.
9. Малоруско-німецький словар уложив Євгеній Желеховский. — Л., 1884 / Yevhen Želechovskij und Sofron Nedil'skyj. Ukrainisch-Deutsches wörterbuch, I-II. — Lemberg, 1882 — 1886. Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. — Мюнхен, 1982. — Т. 1 (А-К). — 394 с.
10. Наєнко Г.М. Структурно-семантичні та функціональні параметри староукраїнського наукового тексту XVI–XVIII ст. : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Наєнко Галина Михайлівна. — К., 2014. — 428 с.
11. Словарь української мови : у 4 т. Т. 2 / Зіб. редакція журналу «Кіевская Старина» ; упоряд., з дод. власного матеріалу, Б. Грінченко. — Репринтне видання. — К. : Лексикон, 1996. — 578 с.
12. Словник української мови : в 11 т. Т. 9 / Ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. — К. : Наук. думка, 1978. — 917 с.
13. Словник української мови XV–XVII ст. : у 2 т. Т. 1 / Ред. кол. Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька (голова), І.М. Кудрицький. — К. : Наук. думка, 1977. — 630 с.
14. Філософський енциклопедичний словник / [гол. ред. В.І. Шинкарук]. — К. : Абрис, 2002. — 744 с.
15. Symbalistyj P. Ukrainaian Linguistic Elements in the Russian Language, 1680–1760 / Petro Symbalistyj. — London : Published by the School of Slavonic and East European Studies University of London, 1991. — 436 p.

REFERENCES

1. Vsesvitniy slovnyk ukrajinskoi movy [World Dictionary of Ukrainian Language]. <https://uk.worldwidedictionary.org/смысл>
2. Hrynchyshyn, D., Kapelyushnyi, A., Serbenska, O., & Terliak, Z. (2006). Slovnyk-dovidnyk z kultury ukrajinskoi movy [Dictionary of Ukrainian Culture]. (3rd ed.). Kyiv, Znannia, 367 p.
3. Galiatovskiy, Y. (1669). Mesiiia pravdivyi [Mession of True]. Kyiv, Drukarnia Kyievo-Pecherskoi Lavry, 429 p.
4. Melnychuk, O.S. (Ed.) (2006). Etymolohichniy slovnyk ukrajinskoi movy [Etymological Dictionary of Ukrainian Language]. Vol. 5. Kyiv, Naukova dumka, 704 p.
5. Yermolenko, S.Ya., Dziubyshyna-Melnyk, N.Ya., Lenets, K.V. (1990). Kultura ukrajinskoi movy: dovidnyk [Culture of Ukrainian Language]. In V.M. Rusanivskoho (Ed.). Kyiv, Lybid, 304 p.
6. «Leksykon latynskiy» Ye. Slavynetskoho. «Leksykon sloveno-latynskiy» Ye. Slavynetskoho ta A. Koretskoho Satanovskoho (1973). Pidhot. do vyd. V.V.Nimchuk. Kyiv, Naukova dumka, 541 p.
7. «Leksykon slovenorosskiy» Pamva Beryndy (1961). Pidhot. tekstu i vstup. stattia V.V.Nimchuka. Kyiv, Vyd-vo AN URSR, 312 p.
8. Lytvynov, V.D. (1998). Latynsko-ukrajynskiy slovnyk: 10 tysyach naiuzhyvanishykh sliv z maksymalnym vidtvorennyam yikhnikh znachen ukrajinskoiu movoiu [Latin-Ukrainian dictionary: 10,000 most commonly used words with the maximum reproduction of their meanings in Ukrainian]. Kyiv, Ukrainski propilei; Fond spriyannia rozvytku mystetstv Ukrainy, 712 p.
9. Malorusko-nimetskiy slovar ulozhyv Yevhenii Zhelekhovskiy (1884). [Malorusian-German dictionary]. L., Yevhen Želechovskiy und Sofron Nedil'skiy. Ukrainisch-Deutsches wörterbuch, I-II. Lemberg, (1882–1886). Fotoperedruk z pislislovom Oleksiia Horbacha. Miunkhen. (1982). Vol. 1 (A–K), 394 p.
10. Naienko, H.M. (2014). Strukturno-semantychni ta funktsionalni parametry staroukrajinskoho naukovooho tekstu XVI–XVIII st. [Structural-Semantic and Functional Parameters of old Ukrainian Scientific Text 16–18 centuries]. Doctoral thesis. Kyiv, 428 p.
11. Slovar ukrajinskoi movy [Dictionary of Ukrainian Language]. (1996). Zib. redaktsiia zhurnalu «Kiiivskaia Starina», uporiad., z dod. vlasnoho materialu, B. Hrinchenko . Vol. 2. Kyiv, Leksykon, 578 p.
12. Bilodid, I.K. (Ed). (1978). Slovnyk ukrajinskoi movy [Dictionary of Ukrainian Language]. Vol. 9. K., Naukova dumka, 917 p.
13. Hrynchyshyn, D.H., Humetska, L.L. & Kudrytskyi, I.M. (Eds.). (1977). Slovnyk ukrajinskoi movy XV–XVII st. [Dictionary of Ukrainian language 15–17 centuries]. Vol. 1., K., Naukova dumka, 630 p.
14. Shynkaruk, V.I. (Ed.) (2002). Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv, Abrys, 744 p.
15. Symbalistyj, P. (1991). Ukrainaian Linguistic Elements in the Russian Language, 1680–1760. London, published by the School of Slavonic and East European Studies University of London, 436 p.